

В.Є. Пилипенко,
д-р соціол. наук, проф.

V.E. Pylypenko,
Doctor of Sociol. Sci., Prof.

В.В. Горовий

V.V. Gorovyi

ЕТНОКУЛЬТУРНА ІНТЕГРАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ГРОМАД В УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО

Abstract. The main (fundamental) factors of the ethnocultural integration of national communities into the Ukrainian socium are considered. On the basis of the results of empiric studies (performed by the author and at leading sociological centers), the role of language, religion, national solemnities, customs, and rites in the optimization of integrational processes on “ethnic” territories of the contemporary Ukrainian state are analyzed. The attention is focused on the actuality, necessity, and timeliness of the creation of a joining national idea.

Майбутнє кожної держави залежить, мабуть, чи не найбільшою мірою від того, наскільки успішно вона зможе накреслити та проголосити свої цілі та інтереси і наскільки вдало поєднуватиме свої інтереси з інтересами її громадян, наскільки консолідуватимуться громадяни навколо ідеї державотворення. А це, у свою чергу, актуалізує питання про те, для кого і для чого будується українська держава, що вкладається в поняття “український народ”, “українська нація”. Чим є і чим буде, врешті-решт, уся сукупність людей, що населяють Україну, – просто населенням чи її громадянами. Як розуміти гасло “Україна для українців” – як виключно етнічне за своєю суттю, чи як таке, що базується на державно-політичній основі.

Найважливішим у цьому контексті уявляється визначення чинників, що можуть зумовити спільне взаємотягіння та внутрішню консолідацію всіх, хто живе сьогодні в Україні, на основі розуміння спільності інтересів держави, суспільства та кожної особистості. Ті небезпечні для держави моменти, дія котрих може супроводжувати внутрішній розкол в суспільстві та стати причиною її ослаблення чи навіть занепаду, також мають бути вчасно виявлені та подолані.

Конституція України (ст. 5) зазначає, що носієм суверенітету та єдиним джерелом влади в Україні є народ. Держава сприяє (ст. 11) консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України.

Питання про українську націю, чи про пошук чинників тяжіння, які можуть сприяти її об’єднанню чи формуванню, є досить складним. Протягом практично

всієї історії існування українського етносу Україна не мала своєї державності, а отже, українці не мали досвіду існування як державна (панівна) нація. Короткі періоди часів Богдана Хмельницького чи Української Народної Республіки (УНР) були для цього надто нетривалими. Київська Русь та Галицько-Волинське князівство віддалені в глибину віків, а пам'ять про них деформована тягарем наступних сторіч іноземної неволі й панування.

Українська державна (політична) нація сьогодні лише формується, навіть, якщо бути точнішим, лише має формуватися. Віками український етнос був розділений кордонами різних держав, що не могло не мати негативного впливу на можливості його консолідації та формування почуття єдності. Перебування окремих частин українства під владою країн з різними панівними культурами, релігіями, мовами, особливостями державного устрою та суспільними інституціями мало неминучий наслідок – формування значних відмінностей у ментальності населення різних регіонів.

Сьогодні в межах державних кордонів України об'єднані майже всі етнічні українські землі. Правда, деякі з них, які ще в недалекому минулому були заселені переважно українцями, або етнічно змішані землі з високим відсотком українців (Кубань, Берестейщина, Холмщина тощо) нині входять до інших держав, а частина етнічних українців у загальній чисельності населення цих регіонів має чітку тенденцію до зменшення.

У межах власне державної території України існує низка проблем, які стосуються взаємовідносин між окремими регіонами – історичними землями. Ці проблеми порушують питання про можливий майбутній устрій держави – як унітарної чи федеративної країни. За умов, коли Україна тільки починає утверджуватися, це питання є особливо гострим. Адже за певних обставин сила відштовхування та сприйняття одне одного населенням різних регіонів може переважити сили взаємного тяжіння, що є серйозною загрозою територіальній цілісності та самому існуванню України як суверенної держави. Тому в Конституції України (ст. 2) зазначено, що вона є унітарною державою.

Водночас уже зараз на загальнодержавному рівні мають враховуватися регіональні особливості в проведенні державної мовної, культурної та релігійної політики. Кожен з цих чинників може стати (в разі необережних дій) дестабілізатором внутрішньої ситуації в державі.

Одним із обов'язкових, а можливо, і головним стрижнем, що забезпечує існування, цілісність та гуртування народу, є мова. Коли зникає мова – зникає й народ. Асиміляція нації та її поступове розчинення в іншій, більш сильній, починається саме з мовної асиміляції. У світі буквально на пальцях можна перерахувати країни, які зберегли чи відвоювали свою державність після того, як переважна більшість їх населення обрала як засіб спілкування не свою мову. Навпаки, розвиток і поширення літературної загальнодержавної мови є однією з умов, що мають бути в основі процесу формування єдиної державної нації.

Практично в усіх країнах існують значні відмінності в діалектах населення окремих регіонів. Це стосується і тих, що вже досить давно існують як єдині держави

(скажімо, Франція), і значною мірою тих, що об'єдналися порівняно недавно, а до того тривалий час були розділеними на окремі міні-держави (наприклад, Німеччина). Найбільші мовні відмінності виникають за умови тривалого розмежування та нарізного проживання єдиного етносу.

В Україні ж ситуація дещо складніша. Протягом віків українська мова зазнавала утисків, обмежень та дискримінації. Це робилося і в Польщі, і при Російській імперії, і більш “делікатним” чином – за часів Радянського Союзу. Внаслідок цього сьогодні значна частина українців (насамперед, у східних та південних її регіонах) не володіє активною рідною мовою, а є так званим “російськомовним населенням”, до якого входить і більшість етнічних росіян, що проживають в Україні.

Як і до проголошення незалежності, так і за півтора десятиліття після цього більша частина друкованої продукції в Україні виходить російською мовою. А населення Сходу і Півдня болісно реагує на зменшення у радіо- та телефірі трансляцій російського радіо і телебачення.

Українська мова є державною (ст. 10 Конституції України). Вона отримує досить широку державну підтримку і поступово розширює ареали вживання на всій території, в усіх сферах та на всіх рівнях – від державних установ до побуту. Сьогодні для України є більш актуальним наголос не на тому, якою мовою розмовляє її громадянин, а те, що він говорить по суті. Нині має здійснюватись послідовна, строго виражена, диференційована мовна політика в різних регіонах країни. В іншому випадку неминучим буде виникнення серйозної напруги в так званих російськомовних регіонах України, які можуть, відштовхуючись від української мови, відкинути і саму ідею належності до України.

Нині слід ставити питання значно ширше, а саме – про захист прав та збереження власної культури і мови всіх національних громад, які проживають в Україні. До речі, і Конституція, і закон, що регулює це питання в нашій державі, є одним із найбільш демократичних та виражених. Потрібно лише їх дотримуватись та виконувати на практиці. В усякому разі, поки що жодна з країн – сусідів України не може навести серйозних фактів щодо утисків своїх етнічних представників, які мешкають в нашій державі.

Навпаки, скажімо, українські угорці Закарпаття мають набагато більше можливостей для національного розвитку, ніж угорські українці. Це ж саме можна сказати і про аналогічне становище українців в Молдові та молдаван в Україні. Кожен може порівняти і ставлення російської держави до розвитку української культури в Росії.

Сьогодні громадянами України є представники більш як ста національностей, а власне етнічні українці становлять всього близько 73% населення. За таких умов не можна вкладати в поняття “український народ” суто етнічний зміст, розуміючи під ним тільки українців. Якщо звернутися до світового досвіду, то під термінами “французький народ”, “американський народ” тощо, мається на увазі вся сукупність населення, всі громадяни країни.

В Україні, як і на всьому пострадянському просторі, відбувається сплеск релігійності. Релігія має велике значення і для становлення державної нації, її самоідентифікації, почуття приналежності до певної цивілізованої світової спільноти. На рівні

почуттів, підсвідомості кожна особа мимоволі тягнеться до подібних собі, до єдиновірців. Релігія була і є важливим інтеграційним чинником, що визначає не лише особливості духовного складу народу, але й особливості та шлях його соціально-економічного розвитку. Зокрема, глибинну основу виникнення капіталізму в Європі, його наступний бурхливий економічний розвиток та колоніальну експансію, з точки зору Макса Вебера, можна пояснити виникненням та поширенням протестантизму.

З усіх чинників, що можуть сприяти консолідації та формуванню державної нації, дія кожного в українському соціумі не є тільки позитивною, а до певної міри і навпаки – дією у зворотному напрямі. Тривале бездержавне існування та поділ України спричинили значні регіональні відмінності в мовній, релігійній та культурно-побутовій сферах, виробили почуття недовіри, а інколи й ворожості між мешканцями різних регіонів.

Потрібно ще докласти величезних зусиль, щоб населення України змогло по-справжньому відчувати себе суверенним народом, українською нацією в політичному розумінні цього поняття. Щоб це змогли відчувати не тільки етнічні українці, але й представники інших етносів, що мешкають у своїй державі, щоб вони наочно бачили, що їхні дійсні, реальні інтереси збігаються з національними інтересами держави.

Один із шляхів такого об'єднання слід шукати в тому, що іменується сьогодні модним словом менталітет, – у традиційному менталітеті українського етносу та в його сучасних особливостях. Вірогідно, саме особливості української ментальності стали причиною безуспішних (в історичному минулому) спроб створити власну державу, а з іншого боку – дозволили зберегтися українському народу та пройти кризу жахливі випробування.

Попри всі відмінності, що існують в Україні між Сходом і Заходом та іншими регіонами, все ж є і те, що об'єднує не тільки українців, але й тих представників національних громад, які набули за час свого життя в Україні певних спільних рис, певної схожості, мають, нарешті, спільну долю. І завданням сьогодення є пошук не того, що роз'єднувало (чи роз'єднує), а об'єднуючого начала.

Надзвичайно важливу роль в консолідації нації відіграє усвідомлення державних (національних) інтересів, національних цінностей. У концепції (основах державної політики) національної безпеки України, прийнятій в січні 1997 р. Верховною Радою, наголошується, що національні інтереси відображають фундаментальні цінності й устремління українського народу, його потреби в достойних умовах життєдіяльності, а також цивілізовані шляхи їх створення і способи задоволення.

Отже, по-перше, суб'єктом національних інтересів є український народ, який, окрім титульної нації, складають всі етнічні спільноти. По-друге, об'єктом національної безпеки проголошені: громадянин – його права і свободи; суспільство – його духовні і матеріальні цінності; держава – її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність кордонів. По-третє, офіційно визнано адекватність понять “нація” – “народ”, тобто державницький (статистський, або в іншому тлумаченні – політичний) підхід до розуміння суті цих термінів.

Тобто нація розглядається не як суто етнічне, а соціально-політичне поняття. Така нація нині ще знаходиться на етапі формування, Бо, зрозуміло, п'ятнадцять років незалежності – недостатньо тривалий термін для того, щоб усі етноси, які населяють Україну, консолідувались у повноцінну націю з єдиною, об'єднуючою українською ідеєю. Треба зазначити, ці та інші важливі теоретико-методологічні положення не отримали належного висвітлення, що відображає сучасний вкрай заполітизований і водночас надто ідейно диференційований етап розвитку українського транзитивного суспільства, коли “проходять” крізь решето владних структур лише ті законодавчі акти, що відповідають як вимогам зліва, так і справа.

У складній ситуації перехідного періоду (коли нерідко стикаються протилежні погляди) здоровий народний глузд виробляє по суті такі захисні механізми, норми поведінки на побутовому рівні, адаптаційні заходи щодо пекучих проблем виживання, які виключили б будь-яку можливість втрати Україною її державності, розпаду її культурного, освітнього, наукового, духовного потенціалу. Ось чому таким важливим є вироблення позитивної національної філософії духу, проголошення ясных, доступних розумінню більшості багатонаціонального населення цілей, викристалізованих у єдиній національній ідеї.

Національна ідея повинна бути об'єднуючою ідеєю. Вона повинна згуртувати навколо себе як увесь український етнос, так і представників усіх інших етносів, що живуть в Україні. Сучасна українська національна ідея має бути єдиною, визнаною всім населенням України. Що ж стосується шляху до неї, то кожен етнос буде його сприймати завдяки своїй культурі, своєму світосприйняттю. При цьому поступово за багатьма показниками світогляди різних етнічних груп будуть збігатися і між собою, і з українським етносом, як це до певної міри має місце вже й тепер.

Українська національна ідея в сучасних умовах (умовах реального буття українського і всіх етносів, які мешкають нині в Україні) повинна “розставляти” акценти при виборі пріоритетів етнонаціональної політики держави, визначити основні шляхи етнонаціонального відродження, моделювати етнонаціональний розвиток українського суспільства, бажану етнонаціональну структуру населення, шляхи мононаціонального відродження всіх етносів української держави.

Національна ідея має бути конструктивною, мати реалістичні цілі й спиратися на ефективні соціальні технології їх досягнення. Образ світу, що його вона (ідея) містить, спирається не лише на негатив – знання тих суспільних вад, які нація хотіла б усунути, – але, насамперед, на позитив, на розуміння того, чого суспільство прагне. Національна ідея повинна не тільки зруйнувати все, що заважає нації жити гідно, а й створити реальні умови для її процвітання [1, с. 6].

У світлі вищесказаного особливої актуальності й значущості набувають проблеми життєдіяльності етнічних спільнот у структурі сучасного українського суспільства. Нині величезну роль у розбудові національної державності на демократичній основі набуває культура міжнаціональних відносин, яка є невід'ємною складовою політичної культури демократичного суспільства.

Одним із важливих аспектів даної проблеми є терпимість представників одних національностей стосовно інших за умов кризових явищ в економічній, політичній,

соціальної та духовно-культурній сферах життєдіяльності сучасного українського суспільства.

Ще за радянських часів Всесоюзний центр дослідження громадської думки провів репрезентативне опитування населення СРСР за програмою “Радянська людина” [с. 87–89]. Одне з питань у даному дослідженні стосувалося проблеми незаслужених привілеїв. Результати дослідження показали, що в критичний рік так званої “перебудови”, коли міжнаціональні конфлікти в ряді регіонів країни набули характеру жорстоких зіткнень, у масовій свідомості не був представлений один із стереотипів, котрий є важливою передумовою концепції негативних настроїв на певній соціальній групі. Мова йде про те, що представники тих чи інших національностей загалом ніде в країні не розглядалися рештою населення як привілейована категорія, котра за умов реальної кризи живе краще, ніж усі. Відповідно, була відсутньою емоційна основа, котра могла стимулювати етнофобію в цих умовах. У даному аспекті “групами ризику” виступали перш за все партійне і радянське керівництво, кооператори, працівники торгівлі й сфери обслуговування. Національні ж групи не виділялись як об’єкти негативного ставлення. І тим не менш міжнаціональні відносини постійно загострювались. Навіть в Україні, де практично не було конфліктів на ґрунті міжетнічної ворожнечі, зони напруги виникали в різних регіонах і з різних причин: проблема переселення і адаптації кримських татар, стурбованість населення російськомовних регіонів можливими наслідками “українізації України”, проблема закарпатського русинства тощо.

Виникнення подібного роду проблем простіше за все можна було б пояснити підступами “партійно-бюрократичної мафії”. Однак досвід республік, у яких до влади прийшли так звані “демократи”, засвідчив, що демократичні лозунги не є панацеєю від національної хвороби і не здатні самі по собі надати процесам національного відродження цивілізованого характеру. Мабуть, корені національної нетерпимості (що виявились під “обідраною корою” тоталітарної ідеології) знаходяться в досить глибоких пластах суспільної психології і отримують “підкормку” в тому середовищі, котре тривалий час створювалося шляхом синтезу залишкової феодално-общинної і “передової” комуністичної культури взаємовідносин між людьми, у тому числі і відповідної політичної культури.

Для того щоб розібратися у складній і суперечливій картині міжнаціональних відносин, визначити особливості і закономірності формування культури, ставлення людей до представників інших національностей, недостатньо мати уявлення лише про побічні характеристики системи соціальних відносин, пов’язаних зі сприйняттям окремих національних груп на загальному фоні посиленої диференціації ставлення масової свідомості до різних соціальних груп.

Поглиблений аналіз проблеми потребує спеціальних методологічних прийомів, які дозволяють вимірювати рівень загальної національної толерантності. Однією з таких методик є шкала “соціальної дистанції” Богардуса. Результати дослідження, проведеного за даною методикою у квітні 1992 р. Є. Головахою та Н. Паніною, дозволили поставити під сумнів низку стереотипів, що мали на той час досить досить значне поширення [2, с. 89–93].

Це, перш за все, стосується поширеності антиросійських настроїв – русофобії. Адже лише двоє зі ста респондентів української національності висловили крайню нетерпимість по відношенню до росіян, а більше третини були готові до близького родичання. Цей відсоток можна було б вважати й не таким високим, якби не той факт, що ставлення до родичання через шлюб відзначається підвищеною вимогливістю стосовно всіх національностей, навіть своєї власної. За більшістю позицій мало чим відрізняються установки представників титульного етносу і росіян, котрі проживають в Україні. Стосовно ж взаємовідносин росіян і українців, то вони є найбільш толерантними у порівнянні з їх ставленням до інших національностей. Як свідчать результати зазначеного дослідження, лише двоє із п'яти респондентів вважали, що серед їхніх близьких можуть бути євреї. Кожен п'ятий не хотів би жити з ними в одному місті, а кожен десятий (якби мав змогу) взагалі не допускав би євреїв в Україну навіть тимчасово.

Низький рівень національної толерантності стосовно євреїв є лише одним з проявів низького рівня загальнонаціональної толерантності. Мова повинна йти перш за все про ксенофобію, котра стала реальним фактом життя суспільства в період розвитку тоталітарної системи, коли з-під пресу комуністичної ідеології і загального придушення інакодумства вирвався “джин нетерпимості”, недовіри по відношенню до “чужих”, до інших соціальних груп і прошарків, у тому числі й до інших національностей.

За даними моніторингу Інституту соціології НАН України, на найвіддаленішу дистанцію (“не допустив би в Україну”) у 1990 р. населення “відсувало” азербайджанців, вірмен, узбеків, кримських татар, турків. У 1991 р. групу тих, від кого “віддаляються”, поповнили грузини. Сьогодні ситуація відносно кавказців мало змінилася. Середній індекс національної дистанційованості перевищує позначку 5 балів.

З огляду на серйозні національні зіткнення в різних регіонах агонізуючого Радянського Союзу, не важко було дійти висновку стосовно того, що більшість населення першочергово відсторонюється від національностей, які асоціюються із кровопролитними міжнаціональними конфліктами. Виникало враження, що масова свідомість просто силкувалася відмежуватися від усіх учасників конфліктів, навіть не намагаючись посісти конкретну політичну або гуманітарну позицію, визначити правих і винуватих, потерпілих і переслідувачів. Це схилило до висновку, що продуковане масовою свідомістю в той період побоювання стосовно можливого виникнення міжнаціональних конфліктів було не наслідком якихось особливих етнічних упереджень, а, радше, виявом загальної обережності як однієї із базових рис національного менталітету.

Уже в 1992 р. можна було стверджувати не просто про обережне ставлення, а про “надмірну обережність” українського населення взагалі стосовно виявлення готовності до контактів із узагальненими представниками більшості національностей.

Інтегральний індекс соціальної дистанції по відношенню до різних етнічних груп, за результатами нашого дослідження^{*}, склав в Україні 4,46 бала за семибальною шкалою.

^{*} Дослідження проведене Міжнародним центром толерантності Олександра Фельдмана за сприяння Інституту прикладних гуманітарних досліджень (вересень 2006 р.). Вибіркова сукупність – 1167 респондентів. Вибірка триступенева, випадкова, із квотним відбором на останньому етапі.

Ми мали можливість порівняти свої результати з матеріалами дослідження Н. Паніної в рамках проекту “Українське суспільство: моніторинг соціальних змін” за 2005 р. [3, с. 37]. Так, індекс соціальної дистанції (Н. Паніної) за тими ж національностями за 2005 р. склав 5,01, тобто практично не змінився з аналогічним у 2004 р. Нагадаємо, що у 2004 р. цей показник становив у Києві в грудні 2004 р. 3,86 бала.

Н. Паніна, аналізуючи результати вимірювання латентних психологічних інтенцій у сфері міжнаціональних відносин, доходить висновку про зміцнення несприятливої тенденції до зростання національної ізольованості та ксенофобії у масовій свідомості громадян України кінця 1990-х рр. Згідно з результатами нашого дослідження 2006 р. ксенофобії ми не спостерігаємо, але достатньо високим є відсоток респондентів, котрі вважають, що неприпустимо взагалі впускати в країну кавказців (30% дотримуються такої думки), циган (39%) та афганців (29%), що пояснюється ставленням до збільшення кількості мігрантів за рахунок цих етнічних груп.

У цілому по масиву ставлення до мігрантів та біженців є негативним. Майже половина респондентів висловили своє негативне ставлення до мігрантів, лише 20% опитаних ставляться до міграції позитивно, зокрема, нормальним явищем її вважають 7%. Виявляють терпимість до цього явища 12,9%.

Якщо проаналізувати ставлення населення до мігрантів залежно від статі та від віку, то можна помітити, що більш толерантними є жінки, ніж чоловіки, люди середнього віку (30–50 років), ніж молодь та пенсіонери. Але ця різниця невелика – всього 1,5–2,0 відсотки. У попередніх дослідженнях також було виявлено, що на рівень національної толерантності практично не впливають такі соціально-демографічні чинники, як стать, вік, національність, сімейний стан і національний склад сім’ї, рівень доходу, тип зайнятості. Незначний вплив справляють і такі характеристики, як рівень освіти, різновид занять, мова спілкування, тип населеного пункту. Більш помітною є різниця у ставленні до мігрантів у представників різних регіонів проживання. Так, найбільш терпимими є мешканці центральних та східних областей України, а найбільш нетерпимими – жителі Києва та Півдня.

Результати моніторингу Інституту соціології НАН України виявляють досить несприятливу тенденцію поглиблення національного ізоляціонізму [3, с. 38]. Упродовж 1997–2003 рр відбувалося поступове збільшення як загального показника національної дистанційованості, так і показників “дистанціювання” населення України практично від усіх національностей, перерахованих у списку. Це, власне, означає, що істотно зменшується частка людей, котрі подумки допускають представників різних національностей як громадян України, і, відповідно, збільшується відсоток тих, хто взагалі не допускав би їх у країну. До 2002 р. практично всі національності (за винятком українців, росіян і білорусів) у масовій свідомості були “відсутні” за позначкою 5 балів (“виселені з країни”).

Питання, пов’язані з формуванням громадської думки і настанов представників органів влади на місцях по відношенню до розвитку національно-культурної автономії в Україні, мають принципове значення для проявлення перспективи збереження і розвитку культури національних громад і зростання загального рівня національної

толерантності. Останній вирішальною мірою залежить від відносин, що складаються між корінною більшістю населення і національними меншинами. Як свідчать результати дослідження, проведеного благодійним фондом “Інтелектуальна перспектива” (жовтень 2002 р.), 12% представників національних меншин зазначили, що українці ставляться до них “дуже добре”, 32,7% респондентів зазначили, що “добре”. І лише 11,8% опитаних представників етнічних спільнот м. Києва вважають, що представники титульного етносу ставляться до них “не дуже добре” [4, с. 85]. Результати дослідження свідчать про те, що найбільш задоволені ставленням до них громадян-українців росіяни, німці, грузини та азербайджанці. Іншої думки дотримуються цигани, євреї, молдавани.

Роль і статус національних громад, їх інтеграція в структури українського суспільства великою мірою детермінуються таким етносоціальними характеристиками, як мовна компетенція, рівень освіти, професійна, кваліфікаційна та галузева структури.

Власне інтеграція (лат. *integratio*) – об’єднання в єдине ціле, упорядкування, структурування, раніше роз’єднаних, неупорядкованих явищ, частин цілого. Соціальна інтеграція – процес установлення оптимальних зв’язків між соціальними інституціями, групами, елементами влади і управління. Основою інтеграції слугує суспільна діяльність людей у рамках того чи іншого способу виробництва, котрий визначає шляхи, механізми і форми інтеграції. Культурна інтеграція – процес поглиблення культурної взаємодії і взаємовпливу між державами, національно-культурними групами та регіонами.

Культурну інтеграцію можна розглядати:

1) як процес практичної й інформаційної взаємодії між культурними закладами, центрами, творцями та споживачами культури;

2) як досягнення великої упорядкованості між різними культурними установами, традиціями, національними формами культури, між культурною спадщиною суспільства і новими досягненнями культури;

3) як процес затвердження єдиної системи цінностей, обмін між культурами на внутрішньодержавному і міждержавному рівнях.

Етнокультурна інтеграція полягає саме в упорядженості досягнень різних національних меншин, узгодженості між національними формами культури, спадщиною останньої і новітніми досягненнями етнічних спільнот держави. Етнокультурна інтеграція ускладнюється відмінностями світоглядів, культурних установок, релігій. Управління процесами соціокультурної (етнокультурної) інтеграції передбачає терпимість і бережне ставлення до інших поглядів та звичаїв; прагнення зрозуміти одне одного; використання різних форм національно-культурного співробітництва; введення програм інтеграційно-національного виховання і освіти з урахуванням особливостей культури національних громад. Успішність процесу етнокультурної інтеграції національних меншин великою мірою детермінується “роботою” низки інтеграційних чинників.

Однією із основних ознак збереження національної ідентичності етнічних спільнот в інформаційному просторі є (як ми зазначили раніше) збереження рідної (національної) мови як мови спілкування. Як свідчать результати дослідження [4, с. 89–94],

представникам національних меншин (незважаючи на процеси багаторічної асиміляції) вдавалося тією чи іншою мірою оволодівати рідною мовою. Найвищим цей показник є серед росіян, 98,5% котрих вільно володіють рідною мовою. Це й зрозуміло, адже російська мова вивчалась у всіх (без винятку) школах колишнього Радянського Союзу. Високий рівень володіння рідною мовою спостерігається також серед грузин, молдаван, циган, азербайджанців. При цьому значна частина поляків, євреїв, німців не володіють рідною мовою.

Важливим атрибутом національної культури (і чинником етнокультурної інтеграції національних громад в українській соціум) є звичаї, традиції та свята. Існують певні відмінності у ставленні представників різних національностей до традицій та звичаїв свого народу. Найбільше дотримуються останніх грузини, молдавани, цигани, азербайджанці, татари. Більш “прохолодно” ставляться до них євреї, німці, поляки та росіяни. Характерним є те, що представники всіх національних громад практично не вказують причиною недотримання традицій та звичаїв свого народу неможливість робити це в Україні.

Релігія, як уже зазначалось, є важливим чинником, котрий впливає на розвиток нації, її культуру та духовність. Зміцнення статусу релігійних інституцій посилює взаємовплив етнічного та релігійного чинників, активізує процеси відродження як корінної національної групи, так і меншин. Тому важливим і цікавим є питання релігійної самоідентифікації представників різних національних громад.

Як свідчать результати дослідження [4, с. 90], найбільш віруючими серед представників національних меншин є поляки, євреї, татари, цигани та молдавани. Менше віруючих серед росіян. Більшість останніх не відносять себе до якоїсь конкретної релігійної групи. Євреї відносять себе до іудейської релігії, татари та азербайджанці – до мусульманської. Мало серед представників національних громад тих, хто вказує на свою належність до Української автокефальної православної церкви. Такі є серед поляків (1,4%) та циган (4,3%). Серед представників національних меншин більше таких, котрі належать до Української православної церкви Київського патріархату (серед них росіяни, цигани, молдавани, грузини).

Найбільше тих, котрі не відносять себе до конкретної релігійної групи, серед росіян, євреїв, німців, азербайджанців. Це, найбільш вірогідно, свідчить про те, що на релігійність представників національних меншин суттєво впливає культура корінної нації. Остання, до речі, не є надто релігійною (за даним соціологічних досліджень, віруючих в Україні близько 40% від усього населення). Тобто, має місце певна асиміляція етноконфесійних спільнот.

Представники переважної більшості національних громад мають можливість здійснювати релігійні обряди. Деякі проблеми у цьому відношенні мають азербайджанці (на це вказують 23,3% респондентів), татари (8,2%), цигани (4,3%) та росіяни (1,5%). Найбільш задоволені умовами для здійснення релігійних обрядів євреї (82,4% з них вважають, що мають таку можливість), татари (85,7), молдавани (98,0%) та грузини (94,4%).

Для успішної етнокультурної інтеграції національних громад необхідно також враховувати відповідні історичні реалії, досвід етноінтеграційних процесів у колишньому

Радянському Союзу. Для останнього була характерною досить складна “картина” національно-етнічних процесів. У країні було заборонено національну дискримінацію, проте цілі народи зазнавали примусового переселення. Для СРСР був характерним курс на розвиток малих і слаборозвинених народів (етносів). Багато із них вперше отримали свою писемність, літературу, економічні та політичні умови для вільного розвитку.

Разом з тим, процеси посилення міжетнічної взаємодії та прорахунки в національній, у тому числі мовній політиці призвели до того, що деякі етнічні групи (що переживали процеси етнічного становлення) розчинилися, зникли як самобутні утворення. Зокрема, це стосується окремих народів Півночі. Скоротилася і загальна чисельність національно-етнічних утворень. Якщо в 1926 р. нараховувалось 57 національних та 75 етнічних груп, то в 1979 р. відповідно 35 та 17.

Надаючи реальну допомогу розвитку етнічних та національних груп радянська держава разом з тим переслідувала активні виступи на захист національної культури, національні рухи за самостійний національний розвиток. Створення єдиного народно-господарського комплексу, єдиної політичної та ідеологічної системи сприяло зближенню національно-етнічних утворень. У всіх республіках були створені крупні промислові та культурні центри, з'явилася власна інтелігенція, у тому числі наукова й управлінська, кваліфіковані робітники, власна номенклатура.

Про інтенсивність процесів зближення свідчило збільшення кількості змішаних шлюбів. Якщо в 1970 р. змішані шлюби становили 13,5% всіх сімей, то в 1984 – 18%, в Україні – 25,3%. Про зближення свідчило і поширення російської мови як мови спілкування. У 1970 р. – 41,0 млн. осіб, а в 1979 – 61,3 млн., тобто близько половини всього неросійського населення країни, заявили, що вільно володіють російською мовою.

Активне поширення російської мови помічене у білорусів, нею вільно володіють 57% населення, 25% білорусів визнали її рідною мовою. Серед українців було, відповідно, 50% і 17%. Активний процес урбанізації, міграції сільського населення сприяли цим процесам [4, с. 92].

Однак не слід перебільшувати цих показників зближення. Нації, народності різнилися між собою за характером, рівнем соціальних процесів, що відбувались всередині них. Були нації, які вели переважно міський чи сільський спосіб життя. Народи, які населяли Європейську частину Союзу, були переважно мешканцями міст. Серед корінних національностей Середньої Азії переважали сільські мешканці. Серед росіян мешканці міст становили 77%, вірмен – 71%, естонців – 64%, українців та латишів – 63%, казахів – 32%, молдаван, узбеків – 30%, киргизів – 21%. Відповідно селяни серед росіян становили 6%, естонців – 11%, киргизів -24%, туркмен – 45% [4, с. 92].

Не можна не бачити, що збільшення етнічних утворень мало певні негативні наслідки. Воно гальмувало розвиток національних культур. Становище ускладнювалось прорахунками національної (у тому числі мовної) політики, що виявилось у скороченні національних шкіл, навчальних програм рідною мовою, видань літератури національними мовами. В Україні також різко зменшилася кількість українських

шкіл. Поширення двомовності сприяло асиміляції етнічних та національних груп (які переживали процес становлення), посилювало нерівність великої розвинутої нації та невеликих національних утворень.

Створення самостійної національної держави в Україні, безумовно, сприяє як подальшому розвитку української національної свідомості, культури, так і оптимізує процес етнокультурної інтеграції різних етносів в український соціум. Разом з тим цей розвиток досить складний та суперечливий, оскільки реалізується в умовах соціально-політичної кризи. Ставлення до мови, приміром, виражає ставлення до національної культури. Однак за сучасних умов це більш складне ставлення, бо включає в себе реакцію на форми використання мови, що склалися, методи впровадження останньої.

Так, прийняття в Україні Закону “Про мови” (який передбачає перехід на українську мову ділового спілкування, викладання тощо) призвело практично до зменшення прибічників загального переходу на українську мову. Особливо помітно (більше ніж у 4 рази) зменшилась чисельність прихильників затвердження української мови радикальними методами.

Для національної свідомості завжди характерні певні переваги, симпатії або, навпаки, антипатії, забобони, стереотипи негативного чи позитивного ставлення відносно етнічних меншин. Нерідко можна спостерігати прояви націоналізму. Та важливо не змішувати націоналізм з національною свідомістю. Остання виражає інтереси, цінності національно-етнічних спільнот.

У процесі розвитку національних відносин діють дві тенденції: розвиток національної самостійності і тенденція зламу національних перепон, пов’язана з інтеграційними процесами. Суспільство покликане усувати протиріччя між даними тенденціями, домагаючись, щоб прагнення до самостійності та об’єднання не відбувалось за рахунок поневолення народів.

Саме ефективне й результативне “усунення” зазначеного протиріччя сприятиме успішному процесу етнокультурної інтеграції національних громад України в економічне, політичне, соціальне, та духовно-культурне життя українського суспільства.

-
1. *Попович М.В.* Концепція національної ідеї та механізму її впровадження // Національна ідея і соціальні трансформації в Україні. – К., 2005.
  2. *Головаха Е.И., Пашина Н.В.* Национальная толерантность и проблемы развития национально-культурных автономий в Украине // Политическая культура населения Украины. – К., 1993.
  3. *Паніна Н.В.* Українське суспільство 2002–2006: соціологічний моніторинг. – К., 2006.
  4. *Горовий В., Пилипенко В.* Етнічні спільноти столиці у дзеркалі соціології. – К., 2007.